

Ulomak sunčanoga sata iz Dragonere, kao dio opsežnije studije posvećene polukružnim konkavnim sunčanim satovima iz rimskoga razdoblja, opisao je Paolo Alberi Auber u posljednjem tekstu monografije “Sunčani sat iz Dragonere” (305–309). Autor se osvrće na Akvileju kao proizvodni centar polukružnih konkavnih satova s otvorom na vrhu, a nastavlja sa zbirkom gnomonskih podataka o polukružnim konkavnim sunčanim satovima, gdje uključuje i ulomak s Dragonere. Konstatira da je zbog fragmentarne sačuvanosti detaljnija analiza bila nemoguća, unatoč analogiji s rezultatima prijašnje studije. U posljednjem dijelu monografije (311–324) nalaze se razrješenja kratica časopisa korištenih u podrubnim bilješkama te popis korištene literature.

Ovom su monografijom ovjekovječena dvogodišnja arheološka istraživanja u kojima su dva od brojnih Kasiodorovih “bisera” pronađena i detaljno istražena. Premda obiluje brojnim podacima i stručnom terminologijom, prilagođena je širem čitateljstvu, čemu pridonose brojne fotografije i crteži. Ova je vrijedna monografija još jedna kockica u rasvjetljavanju mozaika antičkih arheoloških ostataka u Istri.

Jasenko Zekić

Miroslav Bertoša, *Doba nasilja, doba straha. Vojnici-pljačkaši, seljaci-razbojnici i doseljenici-nasilnici u Istri 16. i 17. stoljeća*, Zagreb: Durieux, 2011., 549 str.

U sklopu zanimljive biblioteke Rotulus universitatis izdavačke kuće Durieux u jesen 2011. objavljena je knjiga uglednoga povjesničara Miroslava Bertoše sugestivnoga naslova *Doba nasilja, doba straha. Vojnici-pljačkaši, seljaci-razbojnici i doseljenici-nasilnici u Istri 16. i 17. stoljeća*. Riječ je o drugom, izmijenjenom i dopunjenom izdanju već objavljenih djela o fenomenima razbojništva i nasilja (*Zlikovci i prognanici*, 1989.), rata i pljačke (*Jedna zemlja, jedan rat*, 1986.) te sukoba starih i novodoseljenih stanovnika (“Hajdučka epizoda naseljivanja Puljštine [1671 – 1675]”, *Jadranski zbornik*, VIII, 1973.) u Istri, uz neka nova razmatranja i nadopune rečene problematike.

U prvom dijelu knjige naslovljenome “Hekatomba: istarske epizode Uskočkoga rata 1615. – 1618.” (13–150) autor je prikazao Uskočki rat kroz

socijalnu povijest Istre. Učinio je to na temelju mnogobrojnih i živopisnih arhivskih vrela. Uskočki rat, posljedice kojega su se u gospodarstvu, kao i u mentalitetu istarskih stanovnika, osjećale desetljećima nakon njegova okončanja, bio je kulminacija duge mletačko-austrijske političke i gospodarske napetosti. Istra, podijeljena između dvije sile (mletačka Istarska provincija i habsburška Istarska knežija), i prije početka rata bila je poprištem sukoba oko zloglasnih *diferencija* o kojima autor, zbog njihove iznimne važnosti, progovara na samome početku. U ratu između Benečana (podanici Mletačke Republike) i Kraljevaca (podanici austrijskoga nadvojvode) u Istri, kako sam naglašava, nije bilo pobjednika – i jedni i drugi bili su poraženi i upropašteni.

Žarišta sukoba između Venecije i Austrije bila su u senjsko-kvarnerskom području, u Istri te oko granice s Trstom i u Furlaniji. Rat je započeo na potonjem području potkraj 1615. godine. Suprotstavljene strane bile su vezane uz Palmanovu (Venecija) i Gradišku (Austrija) pa se rat, uz Uskočki, često naziva i Ratom za Gradišku. Minucioznim iščitavanjem vrela autor je riječ predao samim sudionicima rata, onima koji su podnijeli njegov najveći teret, istarskim seljacima. Upoznao nas je i s uhodama: nećakom pićanskoga biskupa Domizianom Zarom te austrijskom uhodom Jelom Medešić od koje doznajemo i o angažmanu žena u ovome sukobu.

Rat je službeno okončan Madridskim mirom u rujnu 1617., no u Istri je stvarno završen tek 1618. kada je Venecija vratila Žminj (u travnju), odnosno Brseč, Mošćenice i Tinjan (u srpnju). Mletački su plaćenici do kraja 1618. ostali u istarskim utvrdama na granici s Knežijom. O razornosti Uskočkoga rata svjedoče i neki statistički podaci: u Višnjaju je spaljeno 90 % kuća, ubijeno ili oteto 50 % muškaraca, uništeno 97,6 % stoke, a neobrađenih je bilo 97,5 % oranica. Rat je završio, ali sukobi oko ovih diferencija su ostali. Demografska i gospodarska slika za vrijeme i neposredno nakon rata bila je crna. Bila su to “leta od morije, leta od kareštije” (14), a kuga je tridesetih godina dodatno pogoršala stanje. Situaciju izazvanu ratnim sukobima zorno je u ožujku 1618. predočio koparski kapetan i podestat Anzolo Cabrieli u izvješću Senatu napisavši kako je “sve žiteljstvo u Pokrajini Vaše Prejasnosti, kao i ono pod nadvojvodom, toliko izmoreno jadom protekla rata da je već usadilo u svoja srca želju za mirom...” (135).

U zaključku poglavlja o Uskočkome ratu autor odbacuje romantičarska viđenja ovoga sukoba u kojima je borba uskoka protiv Mlečana prikazivana

kao “svenarodna hrvatsko-južnoslavenska oporba protiv tuđina”. Naglašava kako u sukobu između Benečana i Kraljevaca nije prevladavala etnička već “banderijska svijest” te kako problematika uskočkoga pitanja u Istri nije identična s uskočkim pitanjem u cjelini.

U drugome dijelu knjige naslovljenom “Hajduci u Puli i Puljštini (1671. – 1675.). Prilog problematici organizirane kolonizacije mletačke Istre” (151-248) autor na temelju izvornoga arhivskog gradiva rasvjetljava i rekonstruira događaje vezane uz hajdučko naseljavanje Puljštine. Na početku ističe kako su u dosadašnjoj literaturi dostupni fragmentarni i često romantičarski podaci o hajducima u Istri te navodi kako su dva čimbenika uvjetovala odluku Senata da bokeljske hajduke preseli u Istru. Jedan od njih bio je hajdučko-osmanski sukob koji je remetio mir između Mletačke Republike i Osmanskoga Carstva, a drugi nastavak kolonizacijske politike Mletačke Republike u Istri. Kritički su analizirani hajdučki zahtjevi podneseni generalnom providuru Dalmacije i Albanije, vezani uz područja koja su u Istri htjeli nastaniti te sudstvo, trgovinu i druge segmente života. Izbor lokaliteta u Istri, kao i zahtjev za neograničenom trgovinom (oslobađanjem od carina i drugih daća) upućuje na to da su risanski hajduci u Istri htjeli razviti opsežnu trgovinsku mrežu, što Mletačka Republika nije mogla dopustiti. Rašporski kapetan Marcello Lunardo hajdučke je zahtjeve smatrao pretjeranima i zanijekao im pravnu vrijednost, dok su oni zahtjeve smatrali odobrenima samim potpisom generalnoga providura Dalmacije i Albanije. Nijedan od njihovih zahtjeva nije prihvaćen. Pokušalo ih se pretvoriti u zemljoradnike i izjednačiti s ostalim novim stanovnicima. Odluka Senata bila je i da ih se ne naseli kompaktno na jednome mjestu kako bi se umanjila njihova snaga, ali su se oni tome protivili, pa je 630 risanskih hajduka u lipnju 1671. godine kompaktno, ali privremeno naseljeno u Puli. Naseljavanjem na jednome mjestu nesuglasice između hajdučkih obitelji i vlasti nisu prestale. Autor kroz više arhivskih dokumenata svjedoči o njihovim zahtjevima i neuspjesima vlasti da ih se pretvori u zemljoradnike i privoli da samostalno zarađuju za život. Pokušaj njihova premještanja u Mutvoran i neka druga mjesta u okolici isprva nije uspijevao. Preseljenje iz Pule u okolna mjesta postalo je moguće u jesen 1671., kada je Pulu zahvatila zaražna groznica od koje je stradao popriličan broj stanovnika pa je preseljenje postalo poželjno. Neke su obitelji tada i pobjegle, odnosno vratile se natrag. Preseljenje u susjedna mjesta dovelo je do sukoba s tamošnjim žiteljima. U

skladu s naslovom knjige, autor se osvrnuo i na hajdučko nasilje u Istri te na temelju arhivskoga gradiva odredio dva tipa hajdučkih delikata: prijestupi u čijoj osnovi leže socijalni motivi (očuvanje gole egzistencije) i delikti iz koristoljublja. Stav vlasti prema njihovom ponašanju nije bio unificiran. Rašpor-ski kapetan bio je popustljiviji u odnosu na pulskoga kneza-providura, koji se zalagao za energičnije i ekspeditivnije mjere. Vijesti o hajducima u Istri prorijedile su se već četiri godine nakon njihova dolaska, a 1676. ih više uopće nema među službenim pismima Senata.

Hajdučko naseljavanje Istre autor je klasificirao kao prolazno migracijsko strujanje (245) kakvih je u Istri bilo još. Specifičnost njihova naseljavanja bila je u razilaženju njihova viđenja preseljenja u Istru od viđenja i ciljeva Mletačke Republike. Jedni su htjeli i očekivali povlašten status i autonomiju, dok je Venecija njihovim premještanjem htjela izbjeći sukob s Osmanskim Carstvom i nastaviti kolonizaciju Istre izjednačavajući hajduke s ostalim novim stanovnicima.

Treći i najopsežniji dio knjige (249-523) bavi se svijetom marginalnih društvenih skupina – svijetom banditizma. Razbojništvo je u Istri bilo stalno prisutno uz glad, neimaštinu i demografske katastrofe. Ovo je poglavlje dokumentirani prikaz razbojništva u Istri u 17. i 18. stoljeću.

Uvodno poglavlje naslovljeno je “Razbojništvo stare Europe” (251-261), a u njemu autor istarski banditizam stavlja u kontekst iste pojave u ranonovovjekovnoj Europi i ističe kako zlikovačku djelatnost obilježava organizacija te kolektivno i dugotrajno djelovanje.

Na stranicama poglavlja “Krizna i nasilje” (262-326) opisano je istarsko ranonovovjekovlje kroz mnogostruke krize. Predstavljena je Istra kao “prebivalište melankolije, bolesti i smrti...” (266), Pula kao “skrhan i slomljen grad”, a takva su mjesta bila plodna tla za pojavu i ukorjenjivanje razbojništva. Razbojništvo zabilježeno u mnogobrojnim izvorima sastojalo se od niza različitih nedjela: ubojstava, fizičkoga nasilja, otmica, krađa i dr. Autor naglašava važnu razliku između marginalnih skupina zlikovaca i prognanika. Nisu svi u sukobu sa zakonom pripadali zločincima. Mnogi su završili kao prognanici (banditi) na rubu društva zbog nekoga sukoba sa zakonom, a nisu bili nasilni ni zločinci, no život na rubu pogodovao je prelasku u razbojništvo. Učestalije vijesti o razbojništvu u arhivskome gradivu, iako prisutne kroz čitavo ranonovovjekovlje, javljaju se u kriznijim razdobljima. Primjere, između 1629. i 1632., kada je u Istri bila u jeku kolonizacija, ali i kuga

i depopulacija, te u vrijeme hajdučke kolonizacije Puljštine 1671. – 1675. Međutim, fenomen razbojništva nije prestao u trenutku prestanka organiziranih kolonizacijskih pothvata. Sukobi između domaćih i novih pojedinaca, između pojedinih obitelji i sela, otimačine i razni oblici nasilja ostali su prisutni u istarskoj svakodnevicu još dugo nakon velikih kolonizacijskih valova.

U poglavlju “Opasne skupine” (327–362) autor kroz mnogobrojna arhivska vrela prikazuje svijet razbojničkih skupina i njihovih delikata. Upoznaje nas s aktivnostima razbojničke skupine u Dračevcu, otmicama djevojaka i udovica na Vodnjanštini, u Kringi i na Poreštini, ljubavnom pričom između građanke Meneghine i markiza Gravisija u Buzetu. Sela su često bila podijeljena silama dobra i silama zla, a nakon izumiranja jednih, rađale su se nove razbojničke skupine.

Poglavlje “Južna Istra: lutajući zlikovci i njihovi jataci” (363–416) predstavlja južnoistarske zlikovce zabilježene u kriminalnim procesima mletačkoga Vijeća desetorice u drugoj polovici 18. stoljeća. Južnoistarski su zlikovci djelovali na području od krajnjega juga Istre do Poreštine, a njihova stalna mobilnost zahtijevala je i postojanje osobe/osoba od povjerenja u selima, tzv. jataka. Jedan od jataka bio je Jakov Lilić, a njegova, i sudbina njegove obitelji bila je doista dramatična. Jatačko djelovanje i svijet razbojništva doveo ih je do uništenja. Primjer opasne skupine druge polovice 18. stoljeća bila je zadružna obitelj Filipas iz Plominštine koju upoznajemo u poglavlju “Plominski slučaj: sesilni seljaci-zlikovci” (417–443). Petero braće sijalo je strah među sumještanima i ugrožavalo njihovu imovinu (najčešće sitnu stoku), a uz zlikovačku djelatnost bavili su se i poljoprivredom i stočarstvom: bili su “jednako vješti plugu i motici, kao i pušci” (439). S još jednim slučajem razbojništva u Istri 18. stoljeća autor nas upoznaje na stranicama poglavlja naslovljenoga “Naveden na nedjelo: pokajanje i kazna” (444–468). Seljak-gostioničar iz Medulina Mate Lorencin u istražnom je postupku izjavio kako ga je na krađu navelo loše društvo i godina bijede. Iako je donesena smrtna presuda, medulinski je krčmar zbog suradnje s vlastima i otkrivanja ostalih sudionika pljačke, kao i svjedočenja opljačkanoga Kastavca o njegovu milosrđu prilikom pljačke, na kraju pomilovan i petnaest godina proveo u ljubljanskome zatvoru. Kazna za nedjelo ipak je morala biti donesena!

U posljednjem poglavlju cjeline “Seljaci razbojnici i opasne skupine” naslovljenome “Duboko korijenje razbojništva” (469–494) autor se osvrće na odnos mletačke vlasti prema stalno prisutnom problemu razbojništva

u Istri. Kako su banditi (prognanici) bili bitno obilježje ozračja opće nesigurnosti, istarski su upravitelji na različite načine situaciju pokušali popraviti. U izvješćima mnogih istarskih upravitelja isticana je kazna banditizma (progona prijestupnika) kao jedan od izvora nesigurnosti i daljnega širenja razbojništva. Predlagane su mnoge mjere, od ukidanja progona do represivnih mjera osude veslanja na galijama i bizarnih mjera upošljavanja zločinaca protiv drugih zločinaca, no za trajanja mletačke uprave u Istri problem nije riješen.

Knjigu o razbojništvu objavio je potkraj šezdesetih godina prošloga stoljeća Eric J. Hobsbawm (*Bandits*). Ta je knjiga, kako autor ističe, bila teorijska podloga ovoga rada i otvorila put mnogim radovima ovakve tematike u europskoj povijesti. Istražujući fenomen razbojništva u Istri autor zaključuje da Hobsbawmova teza o “socijalnom banditizmu” nije primjenjiva na Istri u ranome novome vijeku, gdje su razbojnici pljačkali i djelovali protiv sumješтана jednakoga i sličnoga društvenoga statusa i imetka. Izvori su pokazali kako istarski razbojnici nisu bili borci za pravdu, oni su samo izazivali strah i nemir.

Na stranicama ove knjige je kroz (ne)djela mnogih osebujnih, stvarnih i sada u arhivima živućih likova, predstavljen istarski rani novi vijek prožet raznovrsnim krizama. Kako nas je autor već naviknuo, kroz iznimno zanimljive retke upoznali smo fenomen koji sam naziva “parazitskom trakavicom koja je nemilice iscrpljivala društveni organizam mletačke Istre”.

Danijela Doblanović

Dražen Vlahov, *Knjiga računa općine Roč (1566. – 1628.)*:

***glagoljski zapisi*, Posebna izdanja, sv. 18, Glagoljski rukopisi, sv. 7, Pazin: Državni arhiv u Pazinu, 2009., 300 str.**

Dražen Vlahov, do umirovljenja dugogodišnji djelatnik Državnoga arhiva u Pazinu, i u ovo je djelo utkao rezultate dugogodišnjega proučavanja glagoljice, ali i istraživanja raznovrsnih dokumenata. Autor je na početku knjige, kao uvodnu riječ, ukratko predočio povijest Roča i okolice (11-18) da bi kvalitetnije mogao smjestiti jedan od najvažnijih dokumenata sjeverne Istre u kulturno-povijesni kontekst.